

Date: 21stOctober-2025

MATN TAHRIRI VA DIALEKTAL XATOLAR

Jamoldinova Risola Qobiljon qizi

Andijon davlat universiteti

4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu ishda matn tahriri jarayonida uchraydigan dialektal xatolar va ularni bartaraf etish yo'llari tahlil qilingan. Asarda matnning til me'yorlariga mosligini ta'minlash, uslubiy silliqlikni saqlash hamda adabiy norma talablariga rioya etishning ahamiyati yoritilgan. Dialektal xatolarning asosiy turlari, ularning yuzaga kelish sabablari hamda tahrir jarayonidagi o'rni misollar asosida ko'rsatib berilgan. Shuningdek, tahrirchi faoliyatida nutq madaniyati va dialektologiya bilimlarining ahamiyati alohida e'tiborga olingan. Tadqiqot natijalari matn sifatini oshirish, adabiy til me'yorlarini mustahkamlash hamda tahrir jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: matn tahriri, dialektik xato, kompyuter lingvistikasi, globallashuv.

Kompyuter lingvistikasida avtomatik tahrir yo'nalishi matnlarni takomillashtirish, ularning sifatini oshirish va til me'yorlariga mosligini ta'minlash maqsadida keng qo'llanilmoqda. Ushbu yo'nalishning asosiy vazifalari matndagi xatolarni tuzatish, uslubni yaxshilash hamda matn tuzilishini takomillashtirishdan iboratdir. Avtomatik tahrir tizimlarida turli statistik, lingvistik hamda mashinali o'rganish usullaridan samarali foydalanilmoqda. Bugungi kunda bunday tizimlarning imkoniyatlari izchil takomillashib bormoqda va ular kundalik hayotning turli sohalarida keng qo'llanilmoqda.

Avtomatik tahrir yo'nalishining shakllanishi XX asr o'rtalariga to'g'ri keladi. Kompyuterlar yaratilishidan avval matnlar yozuv mashinkalari yordamida terilgan bo'lib, bu jarayonda orfografik, punktuatsion, stilistik va grammatik xatolarni tuzatish ancha murakkab kechgan. Agar matnda xato aniqlansa, foydalanuvchiga uni boshidan oxirigacha qayta yozishiga to'g'ri kelgan, bu esa ko'p vaqt va mehnat talab qilgan. Kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi bilan matnni tahrirlash jarayoni ancha qulaylashdi foydalanuvchi endilikda interfaol rejimda ishlaydi va xatolarni bevosita tuzatish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, avtomatik tahrir tizimlari asosan ingliz, rus, nemis, fransuz kabi tillarda samarali ishlaydi. Chunki ushbu tizimlarning asosini tashkil etuvchi matn muharriri dasturlarining lug'at bazalari aynan shu tillarga asoslangan. Agar dastur bazasida mavjud bo'lmagan tilda matn kiritilsa, tizim uni avtomatik tarzda tahrirlay olmaydi, faqat ayrim internatsional so'zlarni tanib olishi mumkin.

Avtomatik tahrirlash jarayonida **MS Word** dasturida lug'atda mavjud bo'lmagan so'z uchraganda, u ostiga **qizil chiziq** bilan ajratib ko'rsatiladi. Bunday hollarda dastur so'zning imlo variantini taklif eta olmaydi, chunki u lug'atda mavjud emas. Ba'zida bu so'z to'g'ri yozilgan bo'lishi ham mumkin. Bunday vaziyatda foydalanuvchi ishtiroki zarur

Date: 21stOctober-2025

bo'ladi. Agar so'z to'g'ri yozilgan bo'lsa va matnda tez-tez qo'llanilsa, uni **MS Word** lug'atiga **"Add"** (yoki rus tilida **"Добавить"**) buyrug'i orqali qo'shish mumkin.

Bundan tashqari, matn kiritish jarayonida ayrim so'z yoki so'z birikmalari **ko'k chiziqli** bilan ajratilib ko'rsatiladi. Bu holatda dastur imlo xatosini emas, balki grammatik yoki uslubiy nomuvofiqlikni bildiradi. Foydalanuvchi bunday xatolarni o'zi tahrirlashi yoki sichqoncha yordamida so'z ustida o'ng tugmani bosib, dastur tomonidan taklif etilgan to'g'ri variantni tanlashi mumkin.

Kompyuter dasturi ikkita asosiy ta'minot negizida ishlaydi: texnik ta'minot va lingvistik ta'minot (LT). Lingvistik ta'minot qanchalik aniq va batafsil yaratilgan bo'lsa, dasturning mukammalligi ham shunchalik yuqori bo'ladi. Lingvistik dasturlar uchun LTni yaratishda adabiy til me'yorlari asosiy mezon vazifasini bajaradi.

Mashina tahririda, asosan, imloviy xatolarni aniqlash va tuzatish ko'zda tutiladi. Bunda e'tibor, avvalo, so'z shakllariga qaratiladi. Ushbu maqsadga erishish uchun bir necha bosqichlar amalga oshiriladi: tilning lug'at tarkibini kompyuter bazasiga kiritish, ya'ni elektron lug'atni tuzish; lug'atdagi adabiy tilga xos so'zlarni ajratib olish; ajratilgan so'zlarni uslubiy jihatdan (ilmiy, badiiy, publitsistik, rasmiy-idoraviy va so'zlashuv) guruhlash; adabiy so'zlarni so'z turkumlari bo'yicha tasniflash; har bir turkum doirasidagi so'zlarni yana kichik guruhlariga ajratish (masalan, ot turkumidagi so'zlarni shaxs otlari, o'simlik nomlari - fitonimlar, joy nomlari - toponimlar kabi); guruhlangan so'zlarning affikslar kombinatsiyasini tuzish, bunda adabiy tilda ishlatiladigan affikslarning to'liq ketma-ketligi qamrab olinadi (masalan, ot turkumida ko'plik + egalik + kelishik kombinatsiyasi va hokazo).

Avtomatik tahrir quyidagi uch asosiy vazifani bajaradi. Birinchidan, orfografiyani tekshirish morfologik tahlil orqali amalga oshiriladi. Tekshiruv etalon lug'atdagi baza asosida olib boriladi. Ikkinchidan, sintaksisni tekshirish orfografiyani tekshirishga nisbatan murakkabroq jarayon bo'lib, hozirgi kunda orfografiyani tekshiruvchi dasturlar mavjud bo'lsa-da, norasmiy matnlarning sintaktik tahriri masalasi hali to'liq hal etilmagan. Shu bilan birga, rasmiy matnlarni avtomatik tahrirlash bo'yicha muhim natijalarga erishilgan. Uchinchidan, semantik tahrirlash inson tafakkurini modellashtirishga asoslangan sun'iy intellekt tizimlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu yo'nalish semantik maydon, freym yondashuvi, tezaurus tizimini boyitish hamda sinonimiya, gipo-giperonimiya kabi paradigmatic munosabatlarni modellashtirish orqali amalga oshiriladi. Inson bu assotsiativ aloqalarni ongli ravishda o'rnatishi mumkin bo'lsa-da, bu jarayon kompyuter uchun ancha murakkab hisoblanadi.

Avtomatik tahrirning muhim afzalliklari mavjud. Ularning eng asosiylari tezkorlik va samaradorlikdir. Katta hajmdagi matnni qisqa vaqt ichida tahrir qilish imkoniyati mavjud bo'lib, bu jarayon matnni qayta ishlashni sezilarli darajada tezlashtiradi. Shuningdek, dasturlar grammatik va uslubiy xatolarni aniqlab, ularni tuzatish imkonini beradi, natijada matn sifati oshadi. Dasturda qo'llaniladigan qoidalar doimo bir xil bo'lgani sababli, matnlarda uslubiy va shakliy barqarorlik ta'minlanadi. Avtomatik tahrirni katta hajmdagi matnlarga ham tatbiq etish mumkin, bu esa ayniqsa nashriyot va tahririyatlar

Date: 21stOctober-2025

uchun qulaydir. Shu bilan birga, inson tomonidan bajariladigan tahrir ishlariga nisbatan arzonroq va samaraliroqdir.

Biroq avtomatik tahrir tizimlarining ayrim cheklovlari mavjud. Ular ijodiy va mantiqiy tahlil talab etuvchi murakkab vazifalarni to'liq bajara olmaydi, kontekstga bog'liq xatolarni har doim aniqlay olmaydi yoki ba'zan matnning maqsadi va mazmuniga zid o'zgarishlar kiritishi mumkin. Shu sababli, avtomatik tahrir inson ishtirokidagi qo'shimcha tahrir jarayonini to'liq almashtira olmaydi, balki uni to'ldiradi va yengillashtiradi.

Xulosa

O'zbek tilidagi matnlarni avtomatik tahrir va tahlil qilish tizimini yaratish bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi. Bunday dasturlarning imkoniyatlari va sifati lingvistik modullarning mukammalligi bilan belgilanadi. Texnologik rivojlanish hamda mashinali o'rganish usullarining takomillashuvi natijasida avtomatik tahrir tizimlari doimiy ravishda rivojlanib bormoqda va inson faoliyatini yengillashtirishda muhim o'rin tutmoqda. Shu bois, o'zbek tili asosida ko'p bosqichli avtomatik tahrir dasturining lingvistik ta'minotini mukammallashtirish bugungi tilshunos va dasturchilarning muhim vazifalaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xolmanova Z. *Kompyuter lingvistikasi*. - Toshkent, 2019.
2. Abjalova M. *O'zbek tilidagi matnlarni tahrir va tahlil qiluvchi dastur lingvistik modullari (rasmiy va ilmiy uslubdagi matnlar tahriri dasturi uchun)*. Filol. fan. PhD diss. - Toshkent, 2019. - B. 15.
3. Rahimov A. *Kompyuter lingvistikasi asoslari*. - Toshkent, 2011. 65-bet.
4. Abjalova M.A. *Matnlarni avtomatik tahrir va tahlil qilish dasturining lingvistik bosqichlari*. Yosh olim va talabalarning respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. - Toshkent, 2015. - 7-bet.
5. Po'latov A., Muhamedova S. *Kompyuter lingvistikasi* - Toshkent, 2007.
6. Sobirova N. *Avtomatik tahrir asosiy yo'nalish sifatida*. *Academic Research in Educational Sciences*, 2024, 5(6).

